

כמה הערות ביוגרפיות בנוגע למשפחתו של מרן ה"חתם סופר" זצ"ל*

- א. כיבוד אם של מרן זצ"ל
- ב. זרע של קיימא: לאו כל אדם זוכה
- ג. הנצחת זכר אלמנתו של מרן זצ"ל בספריו
- ד. אחרית דבר מראשיתו
- ה. שלוש נשותיו של מרן

א. כיבוד אם של מרן זצ"ל

מזה זמן רב קשה היה לי להשלים עם העובדה שהחת"ס לא חזר לפפד"מ לבקר את אמו אחרי שעזב את העיר בשנת תקמ"ב¹. לפי השמועה ביה"ד של פפד"מ נשאל על ידו אם מותר לו לבקר את עיר מולדתו כדי לקיים מצות כיבוד אם, או שמא עליו לחוש לביטול ת"ת דרביים, וביה"ד פסק לו שאסור לו לעזוב את מקומו²; אבל עצם העובדה שעזב את אמו לא נתנה לי מנוחה, שהרי איך בן בכור שכל כך דאג לאמו³ עזב את אמו מרת רייזלה יושבת בדד בעיר פפד"מ, שהרי אביו (בעלה) נפטר כבר בשנת תקל"ט (כשהיה מרן רק בן שש עשרה שנה)? ונראה שמרן שם מבטחו בשני אחיו שהיו בחיים בפפד"מ עד שנה לפני פטירת אמם בשנת תקפ"ב⁴. מרן היה בטוח שאחיו, שלא היו בעלי משפחה, ישגיחו בעיניים

* במשך עבודתי על ספרי "ספרא וסייפא - מלחמתו של מרן החתם סופר במתחדשים, תשובותיו מכתביו ודרשותיו ומכתבי גדולי הדור אליו" (מהד' שניה ירושלים תשס"ב) פגשתי כמה עובדות מפליאות בקשר למשפחתו של מרן, וכתבתי כאן כמה מהן כדי לזכות את הרבים במאמר לעילוי נשמת אאמו"ר ז"ל, שנפטר בשיבה טובה בג' אדר תשנ"ו.
1 הגם שב"ספר אישים" של רמא"ז קונסטליכער (בני-ברק תש"ס עמ' תכא) מובא "לפי מקורות מסויימים" (על' בחוט המשולש עמ' לה) שביקר אותה פעם אחת לפני נישואיו הראשונים בשנת תקמ"ז.
2 כ"ה לפי הרב בנימין ש' המבורגר בספרו זכרונות ומסורות על ה'חתם סופר' (בני ברק תשנ"ו) במאמרו של רבי יהודה ליב לאנדסברג. אם העובדה נכונה (כי יש במאמר זה כמה עובדות מפוקפקות, ראה למשל ב"ספרא וסייפא" עמ' סב הערה 16) נקבלה, אבל לבי אומר לי שביה"ד שנשאל היה ביה"ד של פרשבורג ולא של פפד"מ.
3 על' שו"ת חת"ס ח"ז (ירושלים תשל"ב) סי' א וסי' ט.
4 על' שו"ת חת"ס יו"ד סי' שלח.

פקוחות על אמו האהובה. אחיו ר' שמעון שנולד בשנת תקכ"ז או תקכ"ח נשא את זוגתו בשנת תקע"ד כשהיה כבר כבן ארבעים ושש, וגם אחיו הצעיר רבי יוזפא שנולד בשנת תקכ"ט התחתן רק בשנת תק"פ, בגיל חמישים שנה בערך. ואמנם בטחונו באחיו לא היה לשוא: בפנקס הזכרת נשמות של פפד"מ כתוב על ר' שמעון: "...וכיבד את אמו ואת הוריו ביותרת הכבוד", וכן נמצא בנוסח מצבתו של ר' יוזפא: "כבוד אם קיים בכל נפשו..."⁵.

לבתו החמישית קרא מרן בשם אמו רייזל, כיון שהיא היתה הראשונה שנולדה אחרי פטירתה.

ב. זרע של קיימא: לאו כל אדם זוכה

לזקנו של מרן, רבי משה סופר, היה רק בן אחד, ר' שמואל אביו של מרן; ר' משה נפטר בשנת תפ"ב, ארבע שנים אחרי נישואיו. גם אמו של מרן, מרת רייזלה, שנולדה בשנת תצ"ד⁶, ילדה לראשונה רק בשנת תקכ"ז כשהיתה בת שלושים⁷, ושני אחיו הנ"ל של מרן זצ"ל נפטרו בלי זרע של קיימא, אחרי שמשום מה לא התחתנו עד גיל מאוד מאוחר⁸. מפליא גם כן שהיו למרן שני דודים-זקנים, אחיהם של זקנו רבי משה סופר, הבחור גומפריכט (נפטר בשנת תקי"ח) והבחור פייס (נפטר בשנת ת"ק), שלא נישאו מעולם; אין לנו מידע על גילם בשנת פטירתם, אבל ידוע לנו שאחיהם רבי משה הנ"ל התחתן בשנת תע"ח, וא"כ מסתבר שהם לא היו צעירים בשנות פטירתם הנ"ל. יתכן מאוד שאחותו של מרן, מרת הינדלה (שטרואי) ג"כ התחתנה בגיל מאוחר, שהרי אמה היתה בת שלושים כשהתחילה ללדת את ארבעה ילדיה בשנת תקכ"ג כנ"ל, והינדל התחתנה כנראה רק בשנת תק"ס⁹.

5 הרב מרדכי הורוויץ, אבני זכרון ורשימת מצבות ק"ק פפד"מ; פפד"מ 1091, מספר 7505. ואגב, לפי המצויין שם יוצא שהאם רייזלה נפטרה כמעט שנה בדיוק (י"ז אדר תקפ"ב) אחרי שבנה הנשאר, ר' יוזפא, הלך לעולמו (ט"ו אדר"ב תקפ"א).

6 שהרי נפטרה בשנת תקפ"ב בגיל פ"ח, כ"ה בעלון רשמי מעיריית פפד"מ וולא בגיל תשעים ושש כמו שמופיע בספר באר מרים [ירושלים תש"ס] עמ' ו. וראה זה פלא שהחותן נפטר מאה שנה לפני כלתו!

7 ולא שלושים ושש כמו שמופיע בספר "חוט המשולש" עמ' יב.

8 רק בסוף ימיו התחתן אחיו הצעיר, ר' יוזפא, עם מרת חולדה, בת אחותו. כשהתאלמנה ממנו הטריחה עצמה כדי להיחלץ ע"י מרן לנסוע לפרשבורג, כדי שלא לגרום לו ביטול תורה; וראה להלן.

9 כ"ה לפי "אלה תולדות" (כתבי החוקר המפורסם של פפד"מ ד"ר שלמה עטלינגער, שעדיין בכת"י). אבל לפי ספר אישים הנ"ל יוצא שהיא התחתנה בשנת תקנ"ה; אולי הסתמך על דברי החת"ס עצמו שמזכיר בר מצוה של בנה בש"ק פרשת ויצא בשנת תקס"ט ועי' ספר הזכרון עמ' ו-ז. אם אכן התחתנה בתק"ס מפליא הוא שהיא הספיקה ללדת שישה ילדים עד שנפטרה בעש"ק כ"א אלול תקס"ה; בעלה התחתן בשנת תקס"ה, ולכן מובנים דברי מרן זצ"ל וש"ת חת"ס אה"ע ח"ב סי' קטו: "הייתי טרוד במצות נישואין בן אחותי

למרן נולדה בתו הבכורה מרת הינדל בשנת תקע"ג כשהיה בן חמישים, ורק בשנת תקע"ה כשהיה בגיל ב"ן נולד לו בנו הגדול ה"כתב סופר". אולם עד שנת תקפ"ט (כשנולדה בתו האחרונה אסתר^ל) נולדו לו עוד עשרה ילדים (מהם שלושה נפטרו בצעירותם). גם בתו הינדל ילדה רק שש שנים אחרי נישואיה.

ג. הנצחת זכר אלמנתו של מרן זצ"ל בספריו

בשנת תרע"ט, כשרבי שלמה אלכסנדר סופר ז"ל בן ה'מכתב סופר' נכד החת"ס הוציא לאור את חידושי חת"ס למסכת חולין, הקדיש בהקדמתו כמה שורות לזכרה הטהור של זקנתו הצדקת ע"ה אשת החת"ס, וז"ל: "ברוך מזכיר נשכחות, דבר שנצטער בו אותו צדיק, אאמו"ר הגאון זצ"ל, על שכחה אומר כבוד, כיבוד אם, זקינתי הרבנית הצדקת מרת שרל נ"ע בת רבינו עקיבא איגר זצ"ל, ושפך לפני צערו דאזדי מיני' הא מלתא בפתחו "פתוחי חותם" לשו"ת מרן אביו זצ"ל [נדפס בשנת ת"ר], ואמר לי בזה הלשון: "בודאי חטאי גרמו לי שנשכח ממני דבר כזה, כי אמי הצדקת בודאי כדאי היתה להיות לה יד ושם בהחתם סופר, ושיועד לרבים מה שהעיד עליה בזה"ל: רובי תורת זכותה גרמה לי. ה' יעזרני לתקן המעוות". אלו דברי קדשו אלי כצופה ברוח מבינתו שעתיד לצאת על ידי מכתבי קודש מרן ק"ז זצ"ל, וכמעט נשכחו הדברים מלבי, ובגשתי אל המלאכה כקול ממרון הומה בלבי, להזכירני דברי קדשו, והנני עושה בשליחותי דאבא מורי זצ"ל, ותהי ידי כידו".

אבל בספר רבינו שמעון סופר (ברוקלין תשנ"ח) שחיברו ידי"ג ר' יודא הכהן שטראסער עמ' נג (וכ"ה גם בספר אגרות מכתב סופר, בני-ברק, תשס"ו, מכתב ב) מופיע מכתב תודה מר' מרדכי אפרים פישל סופר¹⁰ בעד הקדמתו "פתוחי חותם", ובו הוא מייעץ ל"מכתב סופר" להוציאו בלי איזכור אמו ע"ה:

מעכת"ה מזכיר בסוף ההקדמה שם אמו הרבנית הצדקת ע"ה, אשר בוודאי מגיע לה זה בדיון, אמנם אולי יהי' זה למורת רוח ולעצב לאלמונתו הרבנית תחי'¹¹ ואצל חתנה הרב נ"י¹², ואין אני צריך להזכירו על גודל השלום. ואם

התורני המופלא כ"ה שמואל כ"ץ נ"י, שהרי שמואל התייתם מאמו בגיל חמש ואביו כבר מזמן התחתן מחדש.

10 רבי מרדכי אפרים פישל סופר, תלמידו של מרן כל ימי חייו וכן ביתו, היה רבם של בני מרן בצעירותם.

11 היא היתה אלמנתו של בעל "טיב גיטין" זצ"ל (רבי צבי הירש הלר אב"ד אויבן ישן) ומרן התחתן עמה בשנת תקצ"ה (ראוי לציין שיום היארצייט של שני בעליה היה כ"ה תשרי). בספר חוט המשולש החדש (ח"א, תשכ"ג) מבאר את טעמו של מרן לזיווג זה: 'ושמעתי טעם שהי' לזקיני בזה כי בשנת תקצ"ד נתקבל הגאון הנ"ל לאב"ד בק"ק אויבן ישן עפ"י השתדלות ועצת זקני זצ"ל אבל לא האריך ימים שמה ונתבקש בישיבה של מעלה תוך שנה שבא לשם... ע"כ לקח אח"כ זקיני זצ"ל אלמנתו לו לאשה למען תנחם אחרי בעלה זצ"ל!'

12 ה"ה הגאון רבי אברהם יצחק וויינברגר, אב"ד קליינוורדיין.

אעפ"כ יסכים להזכירה, אזי אעורר אותו שאל ישכח להזכיר גם את שם הרבנית הצדקת הראשונה ע"ה של אמו"ר זצ"ל, כי גלוי וידוע לפני אשר פעלה עשתה וזכתה הרבנית ע"ה במטר"ד כאשר זכיתי ללמוד וליצוק מים ע"י אמו"ר זצ"ל¹³, כי גם היא היתה אשת גדולה וצדקת ע"ה. ואם שלש אלה לא יעשה¹⁴, כי אולי לא יהי' מתאים¹⁵, אזי לפענ"ד יחדול מלהזכיר את אמו הצדקת ע"ה.

אם כן ה'מכתב סופר' השמיט בכוונה גמורה את זכר אמו בהקדמתו, ולא שלט כאן שר השכחה!

ד. אחרית דבר מראשיתו

הידיעה על שבע הבנות של מרן (רק חמש נשארו בחיים) נודעת לנו מרשימותם בדפי השער של פנקס הנימולים שלו. כדאי להביא דבר נפלא שראיתי אצל הגאב"ד רבי שמואל עהרנפלד ממטרסדורף זצ"ל¹⁶:

בפנקס אשר רשם ק"ז מרן החתם סופר זצ"ל שם בניו ובנותיו הנולדים לו, ובתוכם אמי זקנתי המפורסמת מרת הינדל ז"ל, כתב מרן ז"ל [אחר שמה] "ה' יזכיני להכניסה לחופה", וכן זכה אביה הקדוש לזה¹⁷. ובלדת אחותה, דודתי המפורסמת מרת שמחה לעהמאן ז"ל, כתב בכי"ק "ה' יזכיני לגדלה וגו'", ולא זכר שם חופה, ולא זכה רק להיות אצל התנאים במסיבה של מצוה עם מחו' הגה"ג מהו' יוסף לעהמאן זצ"ל. בא וראה איך רוח ה' דבר במרן בעל החתם סופר זצ"ל.

מעניין, אגב, שמרן לקח לבתו שמחה בחור ששמו היה משה לעהמן, ורק ציווהו שיוסיף לעצמו עוד שם על שמו (ראה אגרות סופרים ח"ד עמ' 52-51); אבל כשהחתן

- 13 הוא מזכיר את מטר"ד כיון שמאז שהגיע מרן לשם בשנת תקנ"ח לא זזה ידו מידו והיה אוכל אצל מרן כל שבת (ראה תולדות סופרים, עמ' סז). רוב זכרונותיו שלו ממנה הם מתקופת מטרסדורף (תקנ"ח-תקס"ז), שהרי בפרשבורג היא נפטרה כבר בשנת תקע"ב וכנראה שהייתה חולה זמן מה לפני פטירתה. ואגב, הנוסח המופיע בשו"ת חת"ס החדשות (ירושלים, תשמ"ט): "נבדך... על מיתת זו' הרבנית הצדקת מרת שרל זצ"ל שהלכה לעולמה ביום י"ג מנ"א העבר" צריך תיקון, וצ"ל: "שרה", ולא "שרל" שהייתה זוגתו השניה של מרן (השם "מלכה" לזוגתו הראשונה המופיע בספרו הפופולרי של ר' יאיר וינשטאק "איש האלוקים" על מרן זצ"ל, עמ' 213, הוא ט"ס).
- 14 זאת אומרת שלא יזכיר את כל שלושת נשי מרן זצ"ל.
- 15 אולי כוונתו שלא מתאים, אולי, לבעל "מכתב סופר" להזכיר את אמותיו החורגות.
- 16 ברשימותיו, והוא גם מובא בספרו של ידי"צ רבי יודא הכהן שטראסער, ספרא רבה בישראל, ברוקלין תשמ"ג, עמ' קכא.
- 17 התחתנה עם הרב דוד צבי עהרענפעלד.

המדובר לאחת מבנותיו היה ר' משה שיק, אולי תלמידו הטוב ביותר של מרן, משך מרן את ידיו מהשידוך "כיון דקפדי אינשי בהכי" (דרשות מהר"ם שיק - תולדות המחבר).

ה. שלוש נשותיו של מרן

זוגתו הראשונה של מרן זצ"ל מרת שרה נפטרה בי"ג מנ"א תקע"ב¹⁸, ומרן התחתן עם זוגתו השניה מרת שרל אחרי קצת יותר משלושה חדשים, בכ"ג לחודש מרחשון תקע"ג. הוא לא המתין שיעברו שלוש רגלים, וכמו שנפסק בשו"ע יו"ד סי' שצב סע' ב, כיון שעדיין לא קיים מצות פו"ד. כשהתאלמן מזוגתו זו, בח"י אדר תקצ"ב, המצב היה שונה, וכמו שמרן זצ"ל עצמו כותב במכתב מח"י בעומר תקצ"ב:

לא אוכל להאריך מפני טרדות חתונת בתי הבתולה הכלה תי"ז¹⁹ למז"ט בימים האלה, ועזרתי אין אתי בעוה"ר... וגם עדיין לא עברו ג' רגלים... קשה עלי לישא אשה עד שלכל הפחות אמצא קשר מעדנים לבן חכם וצדיק הנ"ל...²⁰

הסיפור אודות השתלשלותו של השידוך עם בתו של רע"א ידוע ומפורסם, וכבר דשו בו רבים. ההשגחה הפרטית נראית בבירור: מכתבו של רע"א²¹ עם בקשת עזרה במציאת שידוך לבתו המהוללה שהתאלמנה רק חודש קודם, בב' סיון, הגיע ממש סמוך לאחר פטירתה של אשתו הראשונה של מרן²²!

- 18 שו"ת חת"ס החדשות סי' ע אות א.
- 19 כוונתו לבתו השניה מרת גיטל שהתחתנה בח"י אייר ול"ג בעומר; הרבה חתונות במשפחת סופר התקיימו בל"ג בעומר, כולל זו של מרן עצמו לזוגתו הראשונה.
- 20 ה"ה ה"כתב סופר".
- 21 ראוי לציין שאין לנו שום זכר ממכתב זה של רע"א למרן, וגם לא נשארה לנו שום הוכחה שאחרי שמרן קרא את המכתב "מסרו לרב דניאל פרוסטיץ, ידידו הנאמן, והוא הבין דבר מתוך דבר והשיב לזקיני הגאון לפרידלאנד (רע"א) שיודע שידוך הגון מאד עבור בתו ה"ה הגאון אב"ד בעירו..." (השתלשלות העניינים לפי בעל "חוט המשולש", עמ' סח). קיימת הוכחה שרע"א שלח מכתב למרן רק ממכתבו של אחיו של רע"א, רבי בונם גינז, מיום כ"ה מנ"א, הנזכר בהערה הבאה, שהרי במכתבו מפנה רבי בונם את מרן למכתבו של אחיו.
- 22 לא אבין למה אחיו של רע"א, רבי בונם איגר אבדק"ק מטרסדורף, הציע שידוך למרן בתוך שלושים ימי אבלו, כשהוא בעצמו מסביר במכתבו (מיום כ"ה מנ"א) למה לא הזדרז להציע השידוך: "והחדלתי מפני שלא מצאתי הכרח כ"כ למהר מכתבי בעוד לא כלו ימי האבל..."; למה באמת לא חיכה עד אחרי השלושים?